

NOTARIJATI MEDIEVALNIH KOMUNA CRNOGORSKOG PRIMORJA
(ODRAZI ANTIČKOG NASLJEĐA, AUTONOMNOSTI URBANITETA
I HUMANISTIČKOG UNIVERZALIZMA)*Savo MARKOVIĆ*

Barska plovidba AD Bar, ME-85000 Bar, Obala 13. Jula bb

e-mail: markovics@t-com.me

IZVLEČEK

Poreklo ustanavljanja notariatov v mestih na jugu vzhodnega Jadrana povezuje antične pravne tradicije in ideologijo občinske individualnosti z oblikovanjem njihove družbene ureditve. Z intenziviranjem procesa razvoja in integracije, ki sta obsegala vse segmente življenja srednjeveškega mesta, se je pojavila potreba po občinskih uradnikih, usposobljenih in pooblaščenih, da sestavljajo javne dokumente in vodijo notarske knjige, po italijanskih zgledih. Prispevek se s kronološkim in primerjalnim pristopom loteva njihove kompleksnosti in posebnosti njihovega delovanja. Pisna dediščina, ki je pričevanje in simbolizira občinski sistem, vsebuje dragocene izvirne podatke o praktični uporabi pravnih norm in ekonomske preteklosti, rezultat njihovega dela odslikava tako politično kot kulturno stvarnost srednjeveškega mesta.

Ključne besede: Črnogorsko primorje, notariat, notar, kancelar, statut, arhiv, dokument

NOTARIAL OFFICES OF MEDIEVAL MUNICIPALITIES
IN THE MONTENEGRIN LITTORAL (REFLECTIONS OF THE ANTIQUE
LEGACY, THE AUTONOMY OF URBAN SETTLEMENTS
AND HUMANISTIC UNIVERSALISM)

ABSTRACT

The origin of the institution of notarial office in the urban centres on the south of the eastern Adriatic brings into connection the classical legal traditions and the ideology of communal individuality with the formation of their social organization. With the intensifying of the processes of development and integrations, which were including all the segments of life of medieval community, there emerged the need for the municipal officials, qualified and authorized to write the public documents and to

keep the notarial records, according to Italian patterns. With the chronological and comparative approach, it is questioned all the complexity and particularity of their activity. Leaving in heritage written testimony which symbolizes the communal system, contains irreplaceable sources of practical application of legal norms and of economic past, the result of their work reflects as well the political and the cultural reality of the medieval town.

Key words: Montenegrin littoral, notarial office, notary public, chancellor, statute, archives, document

UVOD

Urbane zajednice crnogorskog priobalja, koje svojim etnokulturnim slojevima sežu u najdublju starinu, kontinuitetom života i tradicija ukazuju na svu mnogostrukost i samosvojnost njihovog trajanja. Utemeljene u romanskom nasljeđu i predanjima o antičkom porijeklu, one su posebnosti svojeg društvenog razvoja izgrađivale način života i duh medievalnog komunalizma koji su odgovarali rezistentnošću na sve izazove geopolitičkih raznolikosti kroz koje su prolazile. Područje recinkta, kao najuži integrativni i sigurnosni prostor srednjovjekovnog društva, visokom razinom društvene srodnosti uticalo je na njegovo staleško ustrojstvo, a stvorena se samosvijest u poletu hroničarstva i razvoju ideologije vlastite zasebnosti iskazivala nesuzdržanom osjećajnošću (Raukar, 1997, 368–370). Etnodruštvena izdvojenost i romanska kultura urbaniteta nije međutim priječila simbiotsku interakciju sa zaleđem koje im je gravitiralo.

Medievalna građanska središta Crnogorskog primorja, kao stvaralačka, intelektualna i duhovna uporišta, svojim su se usponom, ulogom i radijalnim uticajem isticala i na znatno širem području. Otvorena prema univerzalnim pojavama na evropsko-mediteranskom prostoru (Raukar, 1997, 392, 518–522), bila su civilizacijski medijatori između Sredozemlja i zaleđa, povezujući ponajprije talijanska žarišta religioznosti i učenosti te ekonomska središta s feudalnim centrima u unutrašnjosti.

Gradske komune, koje su kroz svijest o individualnosti, vlastitu društvenu nadgradnju i diplomatsko umijeće nastojale zaštititi sve svoje građane, do kasnog srednjeg vijeka balansirale su među političkim uticajima koji su dolazili s mora i iz unutrašnjosti, tako da je formalnopravna pripadnost različitim državnim entitetima, s kratkotrajnim izuzecima, dopirala samo do njihove društvene površine (Raukar, 1997, 193). Istorijska iskustva ugrađivana su u temelje njihovog društvenog ponašanja, našavši svoj kodifikovani odraz u komunalnim statutima.

ANTIČKO PRAVNO NASLJEĐE KAO ISHODIŠTE MEDIEVALNOG KOMUNALIZMA

Komunalno uređenje na talijanskom tlu uobličuje se u dograđen sistem krajem XI vijeka, da bi takav razvoj karakterisao uprave u gradovima na istočnoj obali Jadrana s kraja XII v. (Raukar, 1997, 349). Pri tome su prava gradova na jugu istočno-jadranskog priobalja bila izložena nasljeđima različitih pravnih kultura. Dok su uticaji rimskog prava – *ius commune* – na municipalno uređenje ovih gradova dolazili iz Italije, prije svega preko pravnika i notara obrazovanih na tamošnjim univerzitetima, oni su modifikovani lokalnim običajnim tradicijama i razinom njihovog socijalnog, privrednog i kulturnog razvoja. Politički faktori iz opozitnog smjera, donosili su, preko vizantijskog i srpskog prava, uticaje kasnoantičkih pravnih tekovina. Uobličavanjem gradske uprave i kodifikovanjem običajnopravnih pravila i recipiranog rimskog prava kroz gradske statute, obuhvatana je znatna sfera društvenog života. Posebnosti koje su karakterisale svaku komunu našle su odraza u načinu sistematizacije pravnih normi, koje su posebno u oblasti privatnog prava ostavljale prostora supsidijarnosti običaja. Kotorski statut je određivao da su sudije obavezne da se o pitanjima koja statut nije regulisao savjetuju »*cum senioribus civitatis*« (Antonović, 2003, 114–115). Korištena izvorna terminologija indicirala je pravac iz kojeg je pristizala kultura primjene odgovarajuće pravne tekovine.

U okviru državnih tvorevina kojima su formalnopravno pripadale, gradske komune Crnogorskog primorja su kontinuirano nastojale da očuvaju svoju autonomiju, tako da suštinski nisu činile dio njihove pravne strukture. Bez obzira na suverenu vlast, one su sa dalmatinskim gradovima činile posebno pravno područje, zasnovano na municipalnom sistemu vlasti, specifičnom razvoju gradskih institucija, koncepciji i formulaciji statuta. Redigovanje statutarne odredbe teklo je sukcesivno, shodno potrebama svakodnevnog života. Na recepciji rimskog prava razvijao se i notarski poziv (Fejić, 1980, 11; Bakić, 2009, 601). U urbanim komunama javljala se potreba za umješnim administratorima koji su, uz opšte pravno znanje, kroz odgovarajuće notarske instrumente mogli odgovoriti zahtjevima društvenog života (Raukar, 1997, 349–350). *Notarius publicus* je preuzeo dužnost rimskog profesionalnog bilježnika tabeliona (lat. *tabelliones*), koji je sastavljao i pisao isprave veće vjerodostojnosti od zadane riječi ili tvrdnje svjedoka (Bratulić, 2009, 19).

Statutarne odredbe o notarskoj službi izgrađivane su kroz nastojanja zakonodavaca da se suoče sa propustima te službe i da unaprijede njen rad (Fejić, 1980, 27). Institucija notarijata je kroz sastavljanje i čuvanje raznih dokumenata (*testamenta, cartas, instrumenta, sententias et alia acta iudiciaria*) jačala pravnu sigurnost. Kroz djelatnost notara, bilježnička služba se razvijala i preko granica uspostavljenih regulativom statutarne norme. Upravo zbog nedorečenosti statutarne odredbe, drugi značajan izvor pravnih saznanja o srednjovjekovlju, koji pokazuje koliko su za-

konske norme korespondirale s objektivnom realnošću, predstavljaju notarske knjige (Nikezić, 1995, 2–6).

Pravna tradicija ustanove notarijata u gradovima Crnogorskog primorja

Prije nego što je ustanova notarijata utemeljila odgovarajuća načela rada i poslovanja, pretpostavljalo se da je svaki sporazum među strankama zaključivan *bona fide*. Počev od XII v., uvodi se obaveznost sačinjavanja notarske karte u svim slučajevima kada je predmet pravnog posla veće vrijednosti. Poslovi manje novčane vrijednosti i dalje su zaključivani saglasnošću volja ugovornih strana. Za njih je svjedočenje na sudu imalo značaj dokaza. Isprava o sačinjenom poslu određivana je po njegovoj vrsti (*carta emptiois, venditionis, dotale*) ili opštom odrednicom *instrumentum*.¹ Statuti ukazuju da je notarska karta pretežno imala značaj dokaznog sredstva o zaključenom apstraktnom ili kauzalnom pravnom poslu (*forma ad probationem*), kojim se u slučaju spora dokazuje njegovo postojanje i time garantuje sudsko ostvarenje potraživanja.² Neki pravni poslovi od izuzetnog značaja za gradske komune sklapani su po posebno utvrđenom režimu. Takvi su poslovi bili strogo formalni, sproveli su se po postupku utvrđenom statutima, a notarska karta je bila bitan element za njihovo zaključenje (*forma ad solemnitatem*) i materijalnoppravna pretpostavka njihove važnosti. U poslove u kojima je ispunjenje pismene forme bilo konstitutivni element njihovog zaključenja spadali su kupoprodaja nekretnina, zaključivanje zaloge, određivanje miraza i oporučna zavještavanja.

Javno oglašavanje prodaje nekretnina i sačinjavanje *carta venditionis* za ovu kauzalnu formu preuzeto je u statutarna prava iz talijanskih gradova.³ Za ugovaranje realnog obezbjeđenja izvršenja obligacije putem zaloge u statutima je bilo predviđeno više kontrakata sa različitim pravnim posljedicama, pri čemu je bilo nužno o ugovorenome sačiniti *carta pignorationis*.⁴ Pravni režim na miraznim dobrima zasnovao se na nasljeđu rimskog klasičnog, kasnoantičkog i vizantijskog prava, što se

1 »*Instrumentum de obligatione, pignoratione, debiti*»; »*cartam notarii debiti pecuniae, instrumentum de aliquo concordio aut obligatione, cartam publicam de omni obligatione vel venditione, cartam publicam de parchivio seu possessione aliqua stabili vel de securitate*« (Fejić, 1980, 28).

2 Notarskom kartom strankama je davana pravna sigurnost da će svoje pravo u slučaju spora moći ostvariti te je, prema pravnom dejstvu, *forma ad probationem* bila dokazna forma. Ona nije bila uslov nastanka ugovora, niti je činila ugovor formalnim, ali je predstavljala jedino sredstvo i formu dokazivanja u slučaju spora (Bogojević-Gluščević, 1998, 119).

3 Obavezni dio formalnosti koje je trebalo ispoštovati prilikom zaključivanja ovog kontrakta bilo je oglašavanje (u Baru: »*publicamente et con sono de compona secondo li ordini et statuti*«), a njegovo je nesprovođenje imalo za posljedicu nevaljanost prodaje. Statut Kotora (dalje: *Stat. Cath.*), *cap.* 256.: »[...] *possessiones huiusmodi vendere [...] in platea nunciare [...] et cum nunciatum fuerit, ut est dictum, Notarius de ipsa venditione faciat Instrumentum*« (Bogojević-Gluščević, 1998, 120–121).

4 Da bi ugovor o zalozi imao pravno dejstvo, postupak negovog ustavnovljenja pretpostavljao je sprovođenje svih propisanih formalnosti (Bogojević-Gluščević, 1998, 122).

ogleda u statuarim terminima za miraz, koji su bili pretežno rimski («dos»), rjeđe vizantijski («*parchivium*»), dok je u pravnoj praksi bilo suprotno.⁵ Testamenti su mogli biti sastavljeni i izvan gradske kancelarije, pri čemu su uslovi za njihovu valjanost bili strožiji, iz čega je očit izuzetan značaj notarske karte u poslovima *mortis causa*.⁶

O notarima i kancelarima

Dinamizovanje svakovrsnih potreba društvenog života, koje su kroz rad notarijata u početku pratili domaći ljudi, sveštenici (Bogojević-Glušćević, 2007, 7), susrijetalo se sa ograničenjima. Iako su duhovna lica znala prepisivati ili sastavljati javne spise, ona su bila vezana za crkvene institucije i nisu polagala zakletvu sudijama. Stoga je i njihova odgovornost bila drugačijeg karaktera u odnosu na onu opštinskih službenika.⁷ Nametnula se potreba za radom svjetovnih lica, koja su bilježničku službu mogla obavljati uporedo sa sveštenicima. Statut Kotora je izričito zabranio da duhovnici obavljaju poziv notara, a njihova svjedočenja proglasio nevažećim.⁸ Mišljenja shodno kojima su jedino u Baru i Ulcinju u XIV v. i dalje ostali sveštenici u notarskoj službi, ponajprije zbog toga što su ti gradovi bili privredno slabiji te nisu mogli finansirati profesionalne notare ne mogu se prihvatiti. Oni se i u ovim gradovima u razmatranim izvorima javljaju znatno ranije, a sveštenici bilježnici u svim gradovima i znatno kasnije nego što se obično navodi. Laicizacijom ove službe, pojavljivali su se u gradovima stranci, koji su, iako najčešće njihovi privremeni žitelji, posebno zbog prirode posla koji su obavljali (prihvatili su se i privatnih poslova) bivali integrisani u društveni život.⁹

5 Pod ispravom o mirazu – «*carta dotis, instrumentum dotis*» – podrazumijevala se isprava koja je bila neophodna za zaključenje sporazuma o mirazu, kada je imala značaj *forme ad solemnitatem*, kao i isprava o predaji miraza, koja je imala karakter priznanice o izvršenoj prestaciji davaoca miraza. Notarske isprave o mirazu zaključene u formi sličnoj apstraktnim zadužnicama, u kojima se konstatuje obaveza isplate određene novčane svote, predaja stvari ili djelimično ispunjenje obaveze, za razliku od apstraktnih zadužnica obično su sadržale kauzu (pravni osnov) obaveze i bile dokaz na sudu o postojanju duga (Bogojević-Glušćević, 1998, 120).

6 Ako je testator svojeručno napisao testament, bilo je neophodno, da bi poprimio javni oblik (*cedula testamentis*), da bude predat zatvoren i zapečaćen notaru komune, u prisustvu osoba predviđenih statutom (Bogojević-Glušćević, 1998, 124–125).

7 *Stat. Cath., cap. 128.: De testimonio clericorum non acceptando* (Bogojević-Glušćević, 2007, 8).

8 «*Quia diversa genera scandali nobis oriebantur propter officium tabellionatus quod erat in manibus clericorum*» (Fejić, 1980, 29, 56).

9 Neki od njih su prelazili iz jednog u drugi primorski grad, dok su drugi zauvijek ostajali u jednom gradu, u koji su mogli dovesti ili zasnovati porodicu. Statut Kotora, koji je u svojoj prvoj redakciji sastavljen između 1301. i 1315. g., regulisao je i službu notara, ali nije određivao da li notar treba da bude Kotoranin ili stranac. Međutim, domaća imena notara iščezavala su iz katorskih izvora uporedo sa notarima iz sveštenečkog staleža (Raukar, 1997, 365; Fejić, 1980, 30–31; Bakić, 2009, 602; Antonić, 2003, 116).

Na osnovu notarskih knjiga, doznaje se da je notar u svojoj kancelariji, u komunalnoj palati ili pri kaptolu, vodio djelovodni protokol za *letterae missae et receptae* i čuvao *privilegia Communitatis*. Inventarizacija dokumentacije, ustanovljena u Kotoru vjerovatno još prije 1326. g., olakšavala je njeno čuvanje i korišćenje, ali i uticala na svijest o odgovornosti za takve obaveze i predaju knjiga po prestanku službe. U *Liber imbreviaturarum* notar je u skraćenoj formi, kao koncepte, unosio prijepise dokumenata.¹⁰ Osim isprave privatnopravnog karaktera, notar je sastavljao i isprave za komunu, ali nije mogao pisati izjave protiv komune.¹¹ Statut je strogo propisivao zabranu falsifikovanja isprava, koje se u Kotoru, kao i drugdje u Dalmaciji, kažnjavalo odsijecanjem desne ruke, odnosno visokom novčanom kaznom.¹²

Po pitanju razlike između zvanja notara i kancelara u razmatranju razvoja opštinskih kancelarija, istoriografija je ponudila odgovor na osnovu analize odredbi kotorskog statuta. Prema njima, izgleda da je kancelar bio notarev pomoćnik, bez tačno određenih funkcija. Statut je naveo isprave koje su mogli da sastavljaju kancelar ili notar u komunalnoj kancelariji.¹³ Filip de Diversis u *Opisu Dubrovnika* opisuje službu kancelara, ističući da oni rade u građanskom i krivičnom sudu (Bratulić, 2009, 21). Kotorski statut, međutim, ne određuje jasno ulogu kancelara. Iako je kancelar još pisao i pozive na sud, što upućuje na sličnost dužnostima koje je imao u Dubrovniku, kotorske odredbe o njihovim obavezama suštinski se ne razlikuju. Jedna odredba kotorskog statuta o dužnosti notara zapisana je 1316. g. Zvanje opštinskog kancelara pominje se 1350. i statut Kotora ga reguliše u manjoj mjeri. Kancelar se, kao termin prisutan u mletačkoj administraciji, češće pominje u vrijeme mletačke vladavine, pa je razložno pretpostaviti da su dvije osobe uporedo obavljale bilježničku službu, da su u nadležnost kancelara prelazili poslovi notara, odnosno da je ista osoba koja je obavljala i kancelarijske poslove dvostruko oslovljavana ili potpisivana.¹⁴

10 Zbog toga što se uredno sastavljena isprava mogla izgubiti, pošto bi se sadržaj izgubljenog instrumenta pročitao u »*protocollis et quaternis cancellariae*« i uz poštovanje kumulativnih uslova stroge procedure, mogao bi se sačiniti novi dokument (Fejić, 1980, 32, 42).

11 »*Et si communitas aliquod instrumentum facere voluerit, tenor instrumenti, congregato consilio more solito fiat et sic instrumentum authenticum sit et firmum*« (Fejić, 1980, 28–29).

12 »*Volumus ut qui cartam falsam fecerit et per idoneos et fide dignos ac probos viros probari poterit, perdat manum dextram*« (Fejić, 1980, 32).

13 »*Quod omnes possint et debeant se obligare, pactum et concordium et solutionem facere in cancellaria communis, coram nostro cancellario seu notario*« (Fejić, 1980, 33; Bakić, 2009, 603).

14 Kako se u pratnji mletačkih kneževa nalazio i kancelar, kotorski statut je 1432. g. izričito dopustio kneževom kancelaru da napiše ispravu čije je sastavljanje bilo u nadležnosti kancelara komune (Bakić, 2009, 603; Fejić, 1980, 33–34; Antonović, 2003, 153).

Kotor

Ustanova notarijata u Kotoru, kako svjedoče podaci o bilježnicima koji su poticali iz svešteničkog staleža, ima rane začetke. U najstarijim izvorima crkvena hijerarhija je zastupljena s različitim činovima te su kao notari pominjani: *episcopus*, *presbyter*, *monachus*, *diaconus* i *subdiaconus*. Dokument iz 1124. g., koji svjedoči da su kotorski biskup Urzacije i gradska vlastela darovali Prevlaku crkvi sv. Tripuna, napisao je biskup koji je uzeo ulogu notara.¹⁵ Prvi poznati kotorski notar je *Junius presbyter*. Ispravom koju je načinio 1200. g. potvrđuje pretpostavku da je notarijat u Kotoru nastao u vrijeme vizantijske vladavine. *Diaconus Micha Giga* je bio *iuratus notarius* u Kotoru između 1247. i 1271. g., *presbyter Triphon Petri* 1279/81. g.,¹⁶ a *Thomas de Firmo*, *iuratus notarius Cathari* 1294. g., prema raspoloživim izvorima, bio je prvi stranac i laik u kotorskoj kancelariji, iz Ferma u Markama.¹⁷

Filip Matijev iz Osima u Markama je bio »*imperiali auctoritate et nunc communitatis Catari iuratus notarius*« 1326/29., s prekidima do 1337. g.¹⁸ *Petrus de Savignanis* iz Milana je 1331. g. bio »*abbreviator communis*«. Kotoranin *Petrus Viti* je obavljao dužnost notara 1329–1330. g. Njega je u zvanju naslijedio sin, *clericus Marcus Petri Viti*. Petar Vitov je potvrdio ispravu koju je sastavio *presbyter Abaninus* (1318., 1322/23.), prvi pomenuti kotorski kancelar.¹⁹ *Bartholomeus de Tribus Basilicis de Padua* radio je u Kotoru 1350/56. g. »*Magister Gentilis Gentilitii de Auximo, notarius et breviator*« je zajedno sa kotorskim notarom Filipom iz Osima – čiji je sinovac mogao biti – pisao imbrevijature 1332/5., odnosno do 1348. g.²⁰ Moguće da je njegov brat bio *Phylippus Gentilitii de Auximo*, koji je radio 1371.²¹ *Jacobus Ambrosini de Parma* je bio pisar 1373. g. Petar iz Novare u Pijemontu, koji je sačinio jednu ispravu 1378. g., bilježi se i u Dubrovniku 1379. g.²² *Don Thomas Theodori* je bio kotorski

15 »[...] *per voluntatem omnium nobilium et auctoritate communi, propria manu scripsi*« (Bogojević-Glušćević, 2007, 8; Fejić, 1980, 35).

16 U završnoj formuli isprave o miru i prijateljstvu između Dubrovnika i Kotora je zabilježio: »*Ego Triphon Petri, communis iuratus notarius Catari [...] manu propria scripsi, complevi et roboravi*« (Belan, 2004, 137; Fejić, 1980, 15, 32, 35–36).

17 Da bi nosio dekretiranu titulu »magistar«, koja je u svoje ime imala značenje titule »doktora«, trebao je da položi sve ispite na univerzitetu. Međutim, tom titulom su oslovljavani učeni ljudi i nastavnici uopšte, od učitelja do univerzitetskih profesora (Kovijanić, Stjepčević, 2003, 25, 27; Fejić, 1980, 16).

18 »*Magister Phylippus condam Mathei de Auximo*«, pisac najstarijih imbrevijatura u knjigama kotorskog arhiva, bio je i prvi poznati nastavnik gradske škole u Kotoru, gdje se pominje od 1285. g. (Kovijanić, Stjepčević, 2003, 25, 29).

19 »*Ego Petrus Viti comunis Cathari iuratus notarius scripsi et signo meo solito roboravi quod presbyter Abaninus cancellarius eiusdem communitatis abbreviavit*« (Blehova Čelebić, 2006, 96; Fejić, 1980, 37–38, 61).

20 Sudeći po imenu djeda (Kovijanić, Stjepčević, 2003, 30).

21 Pominje se i 1391. g. (Fejić, 1980, 39). Navodi se i da je notar Filippo bio sin notara Đentila (Kovijanić, Stjepčević, 2003, 26, 30).

22 »*Petro Johanni de Novaria, olim notario Cathari*« (Fejić, 1980, 26, 39, 57).

notar 1380/81. g., a *Vannes de Firmo cancellarius* 1382/83. g.²³ *Nicolaus Spineli de Ariano* se pominje 1391., a *Jacobus de Ugodonizis* iz Bologne između 1392. i 1397. g. *Simeon ser Michaelis de Parma* je bio kancelar 1396. g., a krajem XIV v. Giovanni iz Apulije. Pred kraj XIV v. pominje se bivši kotorski notar *don Tripun de Iartini*.

Početkom XV v., u Kotoru se pominju notari *Andreutius de Esculo* (Ascoli Piceno), 1400/1.; *Thomas de Santo Genesisio* (1406.) i *Georgius Rado*, 1407. g. U razdoblju 1403/20. g., bilježnik u Kotoru bio je Antonio *Puctii* iz Marke.²⁴ Dok je 1420. g. bio u Veneciji, zamjenjivao ga je Pavle Ivanov de Montebaro, koji je u Kotoru radio kao notar od 1416. do 1429. g.²⁵

Johannes de Luxa, de Feltra je bio punomoćnik i prvi predstavnik venecijanske vlasti, pred kojim je kotorska vlada položila zakletvu Veneciji 13. maja 1420. g.²⁶ Nakon prve dužnosti kastelana, postavljen je za kancelara odlukom Velikog vijeća. Poslije Luksijine smrti kotorskim vijećima će se oduzeti pravo da biraju kancelara.²⁷

U Kotoru je kao kancelar 1421/22. g. zabilježen Antonio Griffio (*Gaffo*) iz Venecije, a 1423/31. g. Venecijanac Francesco de Indrico.²⁸ Uz zakletvu koju je kotorska vlada položila Mletačkoj Republici, pominje se »[...] *Ego Iacobus Antonius Lug*.«²⁹ *Francesco Mengolini de Venetiis* se pominje prije 1431. g. *Johanes Firmano* je bio

23 On se bilježi i 1389. i 1397. g. Posljednje godine zabilježen je kao Vani Andriuci (Mitrović, 2007, 24; Kovijanić, Stjepčević, 2003, 26).

24 »*Antonius quondam Putii de Sancto Genesisio, cancellarius civitatis Cathari et notarius*«; »*Anthonius Puctio de Actis de Sancto Genesisio, cancellarius et secretarius egregiorum et spectabilium comitis, iudicum et maiori et secreti consilii communitatis Cathari*« (Fejić, 1980, 25, 41).

25 »*Paulus quondam ser Johannis de Abrianis de Montelbaro, notarius et officialis civilium civitatis Cathari*«; »*ser Pauli condam ser Vannis de Montelbaro*«; »*publicus imperiali auctoritate notarius*«. On je jedini notar i *cancellarius* koji je napustio poziv, a između 1430. i 1440. g. ostao službenik i »*salanarius*« kotorske komune: »*Ser Paulus de Montelparo provisionarius in Cataro*«. Za sve to vrijeme s rodnim krajem kod Ferma u Markama nije prekidao vezu, jer je 1440. g. prodao kuću u Montelparu, kojom je zajemčio miraz svoje žene (Matijević-Sokol, 1983, 11–12; Fejić, 1980, 43–44, 59).

26 Izvor od 25. jula 1420. g. ga spominje kao »*ser Johannem de Luxia, notarium et syndicum prefate ducalis dominationis*«. U kotorskom statutu je zabilježen kao »*D. Ioannes de Luxia Notarius et Ducatus Venetiarum Scriba*«. Nakon prve dužnosti kancelara, na prijedlog Malog i Tajnog vijeća, ponovo je izabran 1432., a zatim potvrđen do 1448., ali se na osnovu duždevog pisma kotorskom knezu iz 1443. g. izašlo u susret molbi Johanesa de Luksije te se on ubuduće imao smatrati službenikom Republike koji neće moći biti smijenjen bez odobrenja *Signorie* (Matijević-Sokol, 1983, 12–14).

27 »[...] *ut in futurum tollatur omnis differentia super electione et cassatione cancellarii communis Cathari, deliberavimus cum ipso nostro consilio, quod electio et cassatio cancellari predicti spectat et pertinet nostro dominio*« (Fejić, 1980, 48, 51).

28 »[...] *extracta per me Anthonium Griffio de Venetiis, iuratum cancellarium Catari dominorum comitis et capitanei, iudicum et consilii mandato*«; »[...] *extracta per me Franciscum de Indrico de Venetiis, notarium et cancellarium juratum comunitatis Catari, dominorum comitis et capitanei et iudicum mandato*« (Matijević-Sokol, 1983, 15).

29 »*Cancellarius Magnificae Communitatis Cathari, suprascripto*« (Matijević-Sokol, 1983, 12).

kancelar kneza i kapetana Antonija de Cha' de Pesaro.³⁰ *Conradus Croco de civitate Iustinopolis* (iz Kopra) je bio kancelar kotorskog kneza 1435. g., *Vincencio de Padua* 1437/39., a *Hector de Pillis* 1438/40. g. *Franciscus Theotini de Venetiis* je službovao u Kotoru 1456/63. g., dok je Rafael Bazadona bio »*notarius dominorum advocatorum communis*« (Fejić, 1980, 45, 52).

Jacobus Merlato de Marano, koji je oslovljavan i kao »*dominus doctus*«,³¹ prije prelaska u Kotor 1473. g., bio je kancelar u Dubrovniku, gdje je neko vrijeme radio sa sinom humaniste Francesca Filefa.³² Jakova je 1479. g. naslijedio sin *Sebastianus Merlatus*. Kancelar koji je zamjenjivao Sebastijana do 1487. g. bio je *Nicolaus de Medicis*.³³ Kotorski kancelar *Bernardus* pominje se 1493. g.

U kotorskoj slovenskoj kancelariji bilježe se *Stephanus Calogeorgius* (od 1431. do 1462. g.) i *Natalinus de Meticho*, »*interpret et cancellarius slavus*«, koji je ubijen 1475. u Kotoru, o čemu je svjedoke ispitao i izvještaj napisao kotorski kancelar Beltram iz Kopra.

U XVI v., u Kotoru je od brojnih bilježnika službovao i »*Antonius Pontanus, presbiter, apostolica auctoritate notarius et cancellarius magnifice Communitatis Cathari*« (1517/25.), sin gradskog »*medega*« *Jacobusa* da Ponte iz Martinenga kod Milana i brat humaniste i kotorskog nastavnika *Lodovica* da Ponte (1529/34.).

Budva

Srednjovjekovni statut Budve sačuvan je u više prijepisa. Njegove su odredbe utvrđivale da je jedan od dva izrađena primjerka namijenjen sudu za potrebe sudskog postupka, dok se drugi trebao čuvati u trezoru komune. Značajan broj statutarne odredbi govori o funkcijama budvanskih bilježnika te je, zbog moguće sličnosti sa statutima Bara³⁴ i Ulcinja, ovdje više pažnje posvećeno *načinu* vršenja njihove službe. Notar i kancelar bili su državni činovnici, svojom djelatnošću vezani za poslove komunalne uprave. Javni bilježnik i jedan sudija držali su ključeve komunalnog kovčega u kojem su se čuvali statut i zapisnici sa sjednica Velikog vijeća. »*Scritture legalizzate per il nodaro della Comunità*« pečatile su se malim pečatom koji se čuvao

30 IAK. SN, sv. V, 379, br. 734, 8. VII. 1431.

31 »*spectabilis dominus*« (Blehova Čelebić, 2006, 98).

32 U zvanju dubrovačkog kancelara se bilježi od 1455. g., obavljajući poziv od 1460. g. sa Ksenofonom Filefom. Njegova služba u Dubrovniku okončana je 1471. g. (Fejić, 1980, 53, 57).

33 »*Nicolaus de Medicis, quondam domini Puhini Venetus, cancellarius substitutus loco superscripti Sebastiani*« (Fejić, 1980, 54).

34 »[...] *la mia signoria li fexe gratia, la qual usanca ha la mia città de Antivari quella uxanca che abbia città de la mia signoria Budua*« (Marković, 2006, 40).

»dal canceliere della Comunità«. ³⁵ Za razliku od kotorskog statuta, po statutu Budve kancelar je bio zadužen da zapisuje odluke vijeća. ³⁶

Prema *Ljetopisu Budve* don Krsta Ivanovića iz 1650. g., plemićke porodice Budve koje su vladale s raznim ovlašćenjima i počastima predstavnika državne vlasti, činile su jedine predstavnike opštine nadležne da rješavaju po svim problemima grada. Pisac takođe navodi da je iz prakse i ustaljenih običaja i na osnovu statuta grada proizlazilo da se iz redova plemićkih porodica osnivaju dva opštinska vijeća: Veliko i Malo vijeće. Veliko vijeće je nekad činio kvorum od 30 vijećnika. Ovo vijeće je dijelilo časti u dužnostima i položajima sudija, opštinskih službenika, notara i kancelara, imenovalo poslanike, sastajući se u slučajevima od opšteg interesa, na zvuk zvana sa Sv. Ivana (Antonović, 2003, 138). Malo vijeće, koje se sastojalo od 12 vijećnika, bilo je nadležno da rješava u pitanjima od manje važnosti. Međutim, statutarne odredbe se suprotstavljaju u nabranju činovnika koji se biraju i oko organa koji ih bira. Starije je poglavlje koje pominje auditora, dok je kasnijeg nastanka ono koje određuje da u spisak ulaze notar i kancelar, činovnik čije je pominjanje učestalije u mletačkom razdoblju vladavine (Antonović, 2003, 143).

Statut Budve u svakom slučaju utvrđuje proceduru izbora bilježnika kuglicama. Izabran bi bio kandidat koji bi dobio najviše kuglica. Poslije izbora, polagao je zakletvu poslušnosti sudijama. Prisustvujući suđenjima, zapisivao je tačno i vjerno izjave svjedoka, rokove i presude. Sudije su zaklete svjedoke ispitivale o mjestu, vremenu, toku događaja i o drugim svjedocima. Kancelar je bio dužan da presudu koja je donesena i objavljena strankama u skladu sa statutom prepíše i preda notaru. Ako bi se utvrdilo da je nešto lažno zapisao, kancelar je gubio službu i prihode, čime se nije narušavala vjerodostojnost kancelarije (Bakić, 2009, 605).

U Budvi se za sve pravne poslove čija je vrijednost iznosila preko 10 perpera zahtijevala »*carta di notario*«. ³⁷ Statut Budve je predviđao da se notaru, pošto sastavi ispravu, isplati taksa. U ranije doba, notar je mogao biti samo stranac, koji je imao pravo na besplatan stan, a na ime nadoknade je dobijao iznos koji je bio dvostruko niži za ispravu koju sastavi za građanina Budve, od iznosa za ispravu koju bi napisao strancu. U želji da privuče javne bilježnike strance, budvanska komuna je njih i njihove porodice oslobodila od svakog poreza. Visoki troškovi izdvajanja za rad stranih notara natjerali su Budvu da 1448. g. takvu odluku promijeni u korist domaćih građana. ³⁸

35 »[...] con tutti privilegi, scritture e libri della Comunità con inventario distinto e consegna a nuova elezione di esso canceliere« (Vučković, 1965, 640).

36 »Determinemo, che ogni parte pesa per tutto il consiglio sia scritta in cancellaria la qual sia ferma et rata come il statuto.« (Fejić, 1980, 32).

37 (Bujuklić, 1988, 160). Ukoliko nije postojala notarska isprava, svjedocima se moglo vjerovati u sporovima čija vrijednost nije prelazila 10 perpera (Antonović, 2003, 133).

38 »[...] che da qua avanti cadaun nostro cittadino possa et vaglia esercitar et far la nodaria in città di Budua [...] cassando ogni altro capitolo et statuto che fosse in contrario« (Antonović, 2003, 151–152; Fejić, 1980, 30).

Notar je bio obavezan da, u skladu sa statutom, u roku od osam dana sastavi ispravu sa sadržajem koji su utvrdile sudije, arbitri ili naredili gastaldi. Ako to ne bi učinio u određenom roku, sudije bi za tu radnju ovlastle drugo lice, a tako sačinjen akt o pravnom poslu ovjerile opštinskim pečatom, čime bi stekao vjerodostojnost. Kancelaru je bilo zabranjeno da bez odobrenja sudija odredi svojeg zamjenika, da vodi zapisnik ako ne zasijeda sud te da sastavlja isprave prema iskazima i dokumentima svjedoka, ako su stranke bile odsutne. Ako je bilo neophodno sačiniti službenu bilješku u odnosu na stvar koja nije sporna, bilo je potrebno prisustvo nekog od sudija pri njenom sastavljanju (Bakić, 2009, 606).

Budvanski statut navodi slučajeve u kojima notarske isprave neće imati pravnu snagu: ukoliko neko podnese sudu lažnu notarsku ispravu, ispravu koja je brisana na sumnjivom mjestu, ukoliko je u njoj nešto naknadno mijenjano ili dodano, ako je sastavljena bez prisustva svjedoka i ukoliko ne potiče od ovlašćenog notara (Bujuklić, 1988, 58–59). Kazna za falsifikovanje notarske isprave bila je u odnosu na Kotor vrlo blaga; takva osoba je bila dužna da plati kaznu 50 perpera opštini i gubitak onoga što se lažnom ispravom tražilo. U Budvi su testamenti proizvodili pravno dejstvo ukoliko su pisani u prisustvu svjedoka i bili ovjereni od strane notara ili sudije (Antonović, 2003, 121).

Statut je još određivao da kancelar kontroliše prihode i izdatke komune te da sačinjava godišnji račun. Takođe, ukoliko bi neki građanin namjeravao da boravi van grada duže od godinu dana, morao je da načini javnu ispravu o određivanju punomoćnika (Antonović, 2003, 153).

U Budvi su posao gradskog bilježnika takođe obavljali i ljudi iz talijanskih krajeva: 1465. g. bilježi se Angelo de Monte Santo. Njegovo ime se 1479. g. u Kotoru pominje u vezi sa ispravama kaptola kanonika.³⁹ Može se pretpostaviti da je funkcija javnog bilježnika u drugim urbanim komunitetima Zetskog primorja sadržavala istovjetna obilježja, odnosno odgovarajuću kombinaciju dužnosti kotorskih i budvanskih notara i kancelara (Antonović, 2003, 153).

Bar

Statut Bara, kao odraz dostignutog razvoja urbane društvene zajednice, svakako je stariji od 1330. godine, od kada se, koliko je poznato, počinje pominjati u istorijskim izvorima. U javnopravnoj ustanovi notarijata, službu su u početku često obavljali domaći sveštenici, a kasnije sve više stranci. Trajanje službe notara vjerovatno se utvrđivalo posebnim ugovorom. U Budvi se 1448. g. notar birao na godinu dana. U Baru se 1369. g. bilježi titula vicenotara, a 1547. g. i *Vice Cancellarius*. Međutim,

39 »[...] manu notarii presbyteri Angeli de Monte Sancto«. »Franciscus Lappi«, »notarius et cancellarius fideliter scripsi,« pominje se 1523. g. (Blehova Čelebić, 2006, 96–97; Čoralić, Karbić, 2009, 122–123).

prije će biti da je odsutnog notara zamjenjivao kancelar, preuzimajući sva njegova ovlaštenja i funkcije, nego da se radi o posebnom bilježničkom zvanju. Slična situacija zabilježena je prije 1388. g. i u Ulcinju. Iz jednog dokumenta moguće je zaključiti da su notarske isprave nosile i pečat opštine: crn i okrugao, sa prikazom sv. Đura («*Sancti Georgii*»); »*sigilati sigillo dicte ciuitatis Antibari*«. Osim privatnih i opštinskih, u Baru su donošeni i akti državog karaktera, poput »*presente carta e scritto bolado cum la nostra bolla uxada*«, koju je 1413. g. Mlečanima uputio Balša Stracimirović.⁴⁰

Notari i *Cancellari* su obavljali poslove opštinske uprave te bili obavezni da unose prijepise isprava u posebnu knjigu.⁴¹ U mletačko vrijeme, barski potestat je morao dovesti i držati kancelara o svojem trošku, s godišnjom platom od 20 dukata (1405.), što je važno i za Budvu.⁴² Navedene nadležnosti bilježnika i uporedivi primjeri, usljed sličnosti onodobnog stanja i društvenog uređenja u posmatranim gradovima, neophodni su za razumijevanje funkcije gradskog notara u Baru. Svakako je pojava prvih javnih bilježnika u Baru povezana s postojanjem nadbiskupije i samostanskih skriptorija te viševjekovnom latinističkom tradicijom katoličkog središta.

Od polovine XIII v., prema poznatim dokumentima, bilježe se Barani, pripadnici patricijata i puka, sveštenici i posebno opunomoćeni bilježnici i kancelari, stranci, koji su u predmletačko vrijeme dolazili iz Napulja ili Ancone, a zatim iz Vicenze u Venetu, Udina u Furlaniji, ili čak Francuske: *Andreas Ugolini, (vagus), »imperiali auctoritate notarius*«, 1247.; *Triphon, presbyter, »communis iuratus notarius Antibarensis*«, 1252.; »*Joanni de Mauro jurato notario antibarensi scripsit*«, 1300. g.; »*Diaconus Natalis Belucii*«, »*iuratus publicus Antibar(ensis) notarius – 1311, 3. septembris*«, isti »*canonicus Natali Belcici*« pomenut je i u ispravi iz 1307. g.; Marin Baranin, »arhidijak«, 1333.; *Johannes Merula de Napoli, »iuratus notarius comunis Antibari*«, 1358., 1368.; *Franciscus Decani, »vicenotarius et cancellarius communis Antibari*«; »*hoc presens publicum instrumentum mea subscriptone et signo solito ac appensione sigilli comunis roboratum*«, 1369.; *Benedictus filius Nicolai Mur, »[...] per publicum instrumentum scriptum Antibari [...] approbatum cum litteris communis Antibari*«, 1388.; »*condam Paulus, cancellarius de Antibaro*«, 1390.; »*Jacobus Millani de Parma, olim notarii et cancelari Communitatis Cathari*«, prije 1397.? U Kotoru se 1373. g. pominje kao pisar *Jacobus Ambrosini de Parma. »Presbyter Johannes Nalle*«, »*canonici et iurati notarii communis Antibari [...] autentico per litteras communis Antibari sigillo dicti communis sigillatis*«, 1399., 1402.; »*Don Dominichus Capsenta*«, kanonik crkve sv. Petra u Baru, zakleti notar i kancelar Bara,

40 »[...] *che fo de miser Zorzi Stracimir Signor de Xenta*« (Valentini, 1968, 34, 36).

41 »[...] *farà registrar in Cancellaria*« (ASV. CX, Lettere Rettori ai Capi, b. 274, Antivari (1500–1565), fol. 39–78, No. 67–68: Zuanne Bragadino Podestà et Capitano d'Antivari, 7. III. 1549; Bujuklić, 1988, 56–57).

42 »*Ducere tecum debes unum cancellarium*«, 1444. (Ljubić, 1890, 191; Valentini, 1973, 871).

1409., 1433/37. i 1439. Moguće da je njegovo prezime nastalo od termina za vrstu ormara – »capsa« – škrinje u kojoj su se čuvali rukopisi. »Nicola olim domini Antonii militis de Ancona, canonici Corzulensis et cancellarii comunis Antibari«, 1420., 1426. »Nicolaus de Archiluppis« iz Kotora; latinski »cancellarius« za vrijeme Despotovine, u službi Đurđa Brankovića, bio je u Baru 1437. g., gdje je vjerovatno i umro, 1445. g. »Marinus Crateo«, Kratović, vjerovatno u više navrata bio »noder della communita de Antivari« 1432/33., 1441., 1444., 1445.: »[...] et scriptum Antibari manu presbiteri Marini Cratech, canonici et notarii Antibarensis« – 1449.; 1450.; 1453. g.: »[...] redacto manu dominij presbiterij Marinij Cratech«. »Ser Lodicus de Aurificibus condam Jacobi civis Vincentie, cancellarii Antibari«, 1450. »Clericus Heustachius Francigena morinensis notarius«, 1452. Njegovo prezime upućuje na hodočasničku Via Francigena, koja je vodila od Canterburyja do Rima, na kojoj se, nedaleko od Calaisa, nalazi oblast La Morinie. Studenti iz te oblasti na francuskim univerzitetima ubrajali su se u Nation Picarde. U Baru je jedan domaći građanin 1500. godine bio »cancellarius magnifici regiminis«; »Pod... il suo Cancellier e uno Nicolo Marcolin«, 1500. g. Zan de Filo je bio cancelier potestata Vicenza Loredana, 1516/17. g. Stefano Nuzio, Notajo iz Udina, umro je u Baru vjerovatno prije 1546. g., kao »Cancelliere di Daniel Vitturi, Rettore per la Repubblica.« »Franciscus Voluiza, Vice Cancelarius«, 1547. g. Pominje se i kao zapisničar mirovnog sporazuma među barskim plemićima iz 1550. g.: »Et Io Francesco Voluiza de consensu vtrisque partis scrisse de mia man propria et per coroboration de le cose soprascripte.« »Franciscus Pictoreus, cancelarius?« – »1550 die 19 Iulii.« »Johanes (Ioannes) Baptista Grisonius, Cancelarius Antibari«, 1552. Bartolomeo Sabini je bio javni bilježnik i kancelar Bara 1558. g.⁴³ (Marković, 2006, 110–115; Marković, 2007, 274–278; Schmitt, 2001, 141; Blehova Čelebić, 2006, 97; Šufflay, 1924, 79; Kukuljević Sakcinski, 1859, 159; Zeno, 1785, 455; Čoralić, Karbić, 2009, 82; Čoralić, 2007, 89).

Ulcinj

O društvenom ustrojstvu u Ulcinju saznaje se iz dokumenta dubrovačkog Malog vijeća, koje je 14. marta 1329. g. odredilo da se piše: »comiti, iudicibus, consilio et communi Dulcinensi«. ⁴⁴ U zadužnici sačinjenoj 1330. g. u Kotoru, pominju se »omnibus legibus et statutis ciuitatis Dulcini et cuiuslibet ciuitatis« (Mayer, 1951,

43 IAK. SN, sv. VI, 234, br. 742, 7. X. 1437; IAK. SN, sv. VI, 540, br. 1494, 2. XI. 1439; ASV. CX, Lettere Rettori ai Capi, b. 274, Antivari (1500–1565), No. 53: Vincenzo Loredano, Podestà d'Antivari, 19. V. 1517.

44 »Iudicibus et regimine ciuitatis Dulcinii« pominju se u izvoru od 17. maja 1380., a »Judici et consilieri de Dulcigno« 25. maja 1380. g. (Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1913, 218; Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1918, 87).

207). U istoriografiji se navodi da se ulcinjski statut u izvorima prvi put pominje 1366. godine i da je svakako stariji od tog vremena. Svoje su uredbe donosila i druga tijela ulcinjskog komuniteta; kaptol ulcinjske katedrale donio je »*Ordinationes*« 1368. g. (Antonović, 2003, 124).

Ulcinjnski notari se pominju još 1261. g. Ulcinjnskom »*comes et capitaneus*« je shodno imenovanju iz 1405. g., u pratnji morao biti i jedan »*notarius*« (Pertusi, 1973, 214–215). Prilikom prihvatanja mletačke vlasti, Ulcinjnski su tražili i obezbjeđenje javne funkcije notara.⁴⁵ Iako je bio jedan od službenika u sistemu gradske uprave, plata notara u Ulcinju se »po starom običaju« i u mletačko vrijeme trebala pokrivati finansijama Ulcinjnskih, od lokalnih prihoda. Zbog toga su Ulcinjnski od Venecije tražili da za troškove notara i potrebe opštine izdvoji dio godišnjih opštinskih prihoda i carine (»*entrade ouer doane*«). Značajna je dvostruka funkcija notara u Ulcinju: »*per insegnar letere a nostri fioli*« – »*e parte etiamdio per scriuer nostre carte e sententie de la terra, segundo nostre uxançe*« (Valentini, 1973, 882). Posredno se doznaje da se u statutu nalazila odredba da usmena svjedočanstva o dugu važe samo do sume od 3 dukata.⁴⁶ Godine 1433. potvrđeno je da se za pismene dokumente ima plaćati prema lokalnim običajima, dok se 1440. g. preciziralo da se za isprave »*in criminali*« kancelaru ne treba plaćati ništa, a da se za one na privatnopravna akta – »*in civilibus*« – taksa plaća prema uzansama, ili, kad ove ne postoje, prema tarifi koju treba da utvrde rektor i sudije odnosnog mjesta.⁴⁷ Mletački senat 1440. g. nije

45 »*Per necessitate de la terra e perché l'è stado de antiga uxança de tegnire notaro per nostro bexogno*« (Pertusi, 1973, 223–224).

46 »[...] *capitolo del statuto el qual dixè che testimonij non sia creçudi saluo de ducati tre et in ço*«. Jedan član ulcinjskog statuta predviđao je da »*scritto de man propria non sia creçudo, segundo el nostro statuto e uxança, e chi vole el fato so, daga cum carta de nodaro, segundo uxança antiga e 'l nostro statuto*«. Tarifa je morala biti sastavljena prije 1412. g., »*in publico arengo ciuim [...] et eorum omnium uoluntate*« i priložena, sa taksama određenim za svaki oblik isprava »*in statuto Dulcigni*« i »*in actis cancellarie de jnde*«. Zapravo su se te godine Ulcinjnski žalili na »*magne extorsiones et magnerie de scripturis*«, koje je činio knežev kancelar. Komuna je 1423. g. zahtijevala i postigla da kancelar ne uzima za sebe više nego što je običaj – »*non [...] altramente saluo como si è l'usanza de la terra*« (Antonović, 2003, 121–122).

47 »*Ad secundum videlicet 2º. Non fo mai vxado che alchun chançelier de Dulcigno hauesse pagamento alcuno de alcuno acto, ne condannason elqual lui schriuesse in criminal. Item molti de i chancelieri stadi fin a hora non se hano voiuo acordar cum la Comunita a farse pagar segundo le lor vxanze antige de sentencie et carte et altre scripture se façi in ciuil, et hano factose pagar a so muodo chomo eciamdio se hano facto pagar de criminali, i qual pagamenti non se po soffrir per alcun modo respeto ala pouerta di homeni de Dulcigno vniuersal; et perho se supplicha che per la Signoria vostra sia ordenado che alchun chancelier da qua innanti non toia alcun pagamento de scriptura chel fazzi in criminale quomodocunque, et acordasse cum la Comunita a farse pagar de le scripture in ciuil ale lor vsançe antige ouer la Signoria vostra fazi tanxar i pagamenti de le dite scripture i qual ve piazza che de debia far si che la pouerta de i homeni de Dulcigno possano conuenientemente supportarli. Sia eciamdio simili modo ordenado e facto çercha i pagamenti da essi facti ai cancellierj per lo suo officio, i qual etiamdio se fano pagar oltre el douer. Respondeatur quod cancellarius nichil habere debeat pro scripturis quas faceret in criminali; pro*

udovoljio zahtjevu Ulcinjana da se smanji taksa za pisanje testamenata. Ulcinjski statut je izričito određivao da nisu validni testamenti koje su svojeručno pisali testatori.⁴⁸ Njih su u Ulcinju sastavljali notari, »*Segondo el nostro statudo e uxança*«. Testament jednog ulcinjskog patricija iz 1363. g. poziva se i na »*charta slavonesca*«, akt slovenske kancelarije, kakva je osim u Kotoru, postojala i u Skadru.

Notari, kancelari i vicekancelari zabilježeni u Ulcinju, koji su ovu javnu funkciju obavljali kao sveštenici, magistri, opunomoćeni kraljevskim ovlaštenjima i »*publicus imperiali auctoritate*«, osim iz Ulcinja, poticali su iz Padove, Ferrare i drugih krajeva. »*Bonacursus*«, zabilježen u Ulcinju 1251. g., vjerovatno je bio u službi Salvija, travunjskog biskupa, tako da je prvi poznati ulcinjski notar bio »*Anastasius – Communis Dulcinii Notarius hæc audiens... scripsi, & signo proprio signavi*«, 1261. g. Zatim se pominje »*Magister Guillermus*«, 1307. g.: »*manu magistri Guillermi publici notarii Dulcini scriptum eiusque signo et dicti regis munitum*«. Prode, »*presbyter*«, »*publici iurati notarii communis Dulcinii*«, bilježi se u dokumentima iz vremena 1359/68. g. »*Laçarus Malliocus*«, »*canonicus Antibarensis ac Dulcinensis puplicus et iuratus notarius comunis Dulcinii*«, 1376.; 1388.? »*Marchus de Machonia de Padua*« – »*publicus imperiali auctoritate ac communis Dulcinii notarius iuratus scripsi et meo solito signo signavi*«, pominje se 1386. g., a »*Liberalis de Bacchinis de Feraria*«, »*civis Venetiarum, publicus imperiali auctoritate ac comunis Dulginei iuratus notarius et cançellarius [...] scripsi et signo meo signavi*« 1387. i 1390. g. »*Dimitrius Dabre*«, »*olim vicenotarii dicti comunis*«, zabilježen je 1388. g., a »*Dome de Signor*« iz Ulcinja, »*iurato vicenotario del comun de Dulcigno*« 1397. g. Pečat kojim je ovjerena javna isprava vicenotara bio je od crnog voska sa latinskim natpisom i prikazom »*beatae virginis cum filio*«. Sudije grada Ulcinja su na akt koji je u odsustvu notara napisao i učinio javnim zakleti vicenotar *Dome* stavile pečat komune Ulcinja – »*e pregatto scrissi e puplicau i e per plu fermeça li çudessi metteno lo sigillo de la comun de Dulcigno*«. U pratećem pismenu je navedeno da bi se zbog

scripturis autem quas idem cancellarius faceret in ciulibus damus libertatem Comiti qui nunc est insimul cum iudicibus suis habita informatione de consuetudine antiqua illam notari facere in cancellaria sua, vltra quam nichil vltra exigi possit, et vbi consuetudo sua non suppleret idem Rector cum iudicibus limitet et tanxet sicut ipsis justum et honestum videbitur. Et hoc ipsum notetur et fiat de solutione caualerij. Et si dictus cancellarius vel caualerius exiget vltra id quod notatum fuerit, cadat de duplo quod sit accausatoris et Rectoris et Comunis per tercium. Et propter hoc dictus cancellarius et caualerius stet sindicatui Comitis succedentis per dies octo«; 28. oktobar 1440. (Pertusi, 1973, 249–250, 258).

- 48 Mletački kneževi Ulcinja su dužnost kancelara povjeravali svojim službenicima, koji su povećavali takse suprotno ranije uspostavljenim tarifama. Ulcinjani su na to ukazivali Senatu, ističući da pod tim teretima – »*i qual pagementi non se po sofrir per alcun modo*« – mnogi građani namjeravaju napustiti grad. Senat nije prihvatio ideju domaćih kancelara, ili osoba koje bi tokom cijelog života u Ulcinju vršile tu službu (»*uno cancelier in vita, como antigamente fo*«), ali je naredio da kancelari prije primanja dužnosti polože novčanu garanciju, kako bi se građani zaštitili od zloupotreba (Antonović, 2003, 121, 126; Šufflay, 1924, 79).

udaljenosti mjesta mogla pojaviti sumnja o sposobnostima i marljivosti domaćih notara. Zato se »svima i svakome« objavljuje da je »*Ssauio homo e discreto Dome de Signor de Dulcigno vicenotaro dal dito comun*«, koji je sačinio kartu prema običaju Ulcinja (*»scrisse et in puplica forma redusse la carta secondo la ussança de Dulcigno«*), čovjek na dobrom glasu, vjeran i odan svojoj službi – *»homo de bona fama e de bona opinion e fedelmente e lialmente fo el suo officio«* (Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1913, 61, 174; Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1918, 35, 56, 78, 94, 97, 108, 163–164; Farlati, 1817, 251–252; Šufflay, 1924, 78; Kovijanić, Stjepčević, 2003, 24; Jireček, 1962, 138, 177, 339; Antonović, 2003, 155). Kao učitelj humanistike, u Ulcinju je nekoliko mjeseci krajem 1567. g. radio sveštenik *Fidel Mariani*.⁴⁹

KOMUNALNA SAMOUPRAVA

Stvaranje kolektivne svijesti u primorskim gradovima prešlo je dug put i širok opseg uobličavanja, od religioznosti, koja je različitim manifestacijama mogla odražavati zasebnost komuniteta, do legislative, koja je izražavala lokalnu samosvojnost u odnosu na pravni sistem zemlje kojoj se formalno pripadalo. Više ili manje uspješna nastojanja primorskih urbaniteta da osnaže vlastitu autonomiju zavisila su i od prostranstva i ekonomskih resursa njihovih distrikata i susjednih župa. Pri tome, od posebne važnosti bile su geopolitičke okolnosti, privredne mogućnosti i diplomatsko umijeće njihovih elita. Od početka XIV v. značaj i uticaj gradskih kneževa kao namjesnika središnje vlasti gubi na važnosti. Dok se njihov mandat skraćivao, a ovlašćenja smanjivala, gradska uprava je postepeno prelazila u ruke sudija i vijećnika. Na današnjem prostoru Crnogorskog primorja nije u vremenu XIV–XV v. postojalo formalno-pravno nezavisnih komuna, osim Kotora od 1371/2. do 1420. g. i usljed konvulzije među eksponentima vrhovne vlasti – Bara 1442. godine.

U nadi da će očuvati svoju komunalnu samoupravu pod pritiscima Balšića i Sandalja Hranića, Kotorani su se dobrovoljno okretali Veneciji 1396., 1404., 1405., 1406., 1409., 1410., 1411., 1414. i 1419. godine – kada je tamo bio kotorski kancelar. U ime kneza i vijeća zakletvu na vjernost Mletačkoj Republici položio je Antonije Pukcio.⁵⁰ Kako je Venecija težila centralističkoj hegemoniji, određene samoupravne povlastice koje je ostavila Kotoru vremenom je ograničavala, što će se zbivati i sa drugim gradovima na istočnom Jadranu.

49 Ali je već 18. decembra te godine iz Venecije došao nalog za njegovo hapšenje te je sa svim njegovim spisima i pod jakom stražom poslat u Veneciju (Milošević, 2008, 272).

50 Notare su i ranije komune slale u misije. Oni su se, kao obrazovaniji ili porijeklom iz drugih, obično većih sredina, u gradovima u koje su poslani lakše snalazili. Katorske knjige bilježe i putovanja na papski dvor i Dubrovnik. Prvi poznati kotorski notar u ulozi emisara bio je Filip iz Osima, kojem su komuna i kaptol, kada su 1328. g. na sebe navukli gnjev papske kurije, povjerali misiju u Avignon: *»ad dominum papam pro facto episcopatus«*. Dubrovački izvor iz 1392. g. pominje *»scripturam responsonis fiendo cancellario et communi Cathari«* (Fejić, 1980, 10, 17, 21, 25).

Političke okolnosti s polovine XV v., prije konačnog prihvatanja mletačke vlasti, dozvolile su barskom patricijatu da zaigra značajnu ulogu u društvenim zbivanjima vezanim za njegov grad. Međutim, nedovoljna unutrašnja snaga i vanjski pritisci nisu dozvolili da se komunitet trajnije integriše kao relevantan politički faktor.⁵¹

ODRAZI HUMANISTIČKOG UNIVERZALIZMA

Razmatrani podaci iz arhivskih izvora i istoriografije ukazuju kolika je bila medievalna difuzioniranost skripturalnog gradiva i kojem su socijalno-kulturnom ambijentu pripadali njegovi tvorci. Oni su, djelujući u raznim sferama društvenog života i u različitim institucijama komuniteta, bili važni činioci izgradnje individualizovanog svijeta gradova Crnogorskog primorja. S druge strane, učestalost prisutnosti obrazovanih stranaca, kako crkvenih velikodostojnika i vršilaca javnih ovlaštenja, tako i školovanih notara i kancelara, bila je mjera razvojne razine koju je dosegla konkretna medievalna sredina (Raukar, 1997, 364).

Osnovna djelatnost bilježnika svakako nije bila bez izazova koje je svojim promijenjenim okolnostima donosilo vrijeme. Poslove nadzora koje su u talijanskim gradovima obavljali kolegiji notara, u južnim gradovima istočnog Jadrana preuzimali su auditori, ovlašćeni predstavnici gradske uprave. Od notarevog obrazovanja i umijeća sve su više zavisili dužina službe i visina nadoknade. Statut Budve je predviđao da notar mora biti »*forestier, buon homo de bona scientia*« (Fejić, 1980, 30). Raspoloživi podaci ukazuju da su notarima osim profesionalne djelatnosti najbliži bili obrazovni pozivi. Oni se često pominju kao magistri u gramatikalnoj školi u Kotoru i kao učitelji u Ulcinju.⁵²

51 Veliki ugled i jačanje uloge sudija u javnom životu naročito su vidljivi u Baru, gdje od 1359. g., shodno poznatim dokumentima, prestaje pomen gradskih kneževa. Već 1369. g., na temelju autonomnosti, sudije preuzimaju sve značajne gradske funkcije. Barska tradicija vezivala je prelazak vlasti u ruke patricijata za vrijeme Stefana Lazarevića (1421/26.), ali je moguće, s obzirom na očuvanu uspomenu, kao i u Budvi, da se to ranije dogodilo. Izražavajući društvenu usmjerenost i u vrijeme formalnog priznavanja druge vlasti, barski statut je, slično budvanskom, dozvoljavao apelaciju u Dubrovnik. U odgovoru na jednu dubrovačku notu da među spisima nedostaju odredbe statuta za koje je žalilac smatrao da su povrijeđene, Barani su odgovorili da im statut zabranjuje da se kopije statuta i njegovih članova šalju u inostranstvo (Antonović, 2003, 119).

52 Notarske knjige i isprave medievalnih urbanih komuna pisane su latinskim jezikom, čijom su srednjovjekovnom evropsko-mediteranskom rasprostranjenosti izvorno uključivane u integrativne tokove intelektualnih tvorevina nastalih u društvenim sistemima zasnovanim na nasljeđu rimskog prava. Ni ovaj proces nije bio bez svoje dvosmjernosti. Dok je u starim gradskim središtima samosvojna proživljenost govornog jezika, koji je u njima bio »starodalmatinski, romanski dijalekt«, jenjavala, u razvijenom srednjovjekovlju sve se više pojavljuju pisani izvori i intelektualne tvorevine na talijanskom jeziku. Skadarski statut sačuvan je u redakciji venecijanskog *Volgare*, dok se pojedine njegove formulacije vjerovatno mogu smatrati napisanim na dalmatoromanskom (Bakić, 2009, 603; Schmitt, 2001, 112).

Crkva je tradicionalno bila snažan faktor kulturnog i prosvjetnog života primorskih gradova, čija se duhovna misija odražavala i kroz djelatnost njenih skriptorija, arhiva i biblioteka.⁵³ Izdvojeni i privilegovani položaj sveštenstva ipak ga je udaljavao od učestvovanja u životu grada, čije je političko i ekonomsko intenziviranje pretpostavljalo višestruku aktivnu participaciju. Papa Eugen IV je 1433. g. ustao protiv djelatnosti notara, koja se smatrala nedostojnom klera, bulom »*Relinquere laicis que laicorum sunt*«. Odluka mletačkog Velikog vijeća iz 1474. i Senata iz 1514. g.⁵⁴ definitivno će okončati takvu praksu te će službu notarijata preuzeti profesionalni laici (Fejić, 1980, 56). Jedan od takvih u Baru svakako je bio »*Notajo*« Stefano Nuzio, sin Giovanija i Elene, iz Udina. Umro je u Baru, vjerovatno prije 1546. g. (Zeno, 1785, 455). Bio je stric Girolama Muzia, kojem je Giulio Camillo Delminio izdiktirao svoju »*L'idea del Teatro*«. ⁵⁵

Prisutni su i obrnuti procesi, pri čemu su, usljed nesačuvanosti lokalnih arhivskih podataka, od posebnog značaja prisustvo i djelovanje učenih Barana u drugim istočnojadranskim sredinama.⁵⁶

53 Franjevačka biblioteka samostana svete Klare u Kotoru posjeduje najstarije sačuvane rukopise u Crnoj Gori. To su fragmenti manuskripata iz X i XI v. pisani beneventanom, kao i fragmenti pisani karolinom iz XII v. Sačuvane isprave i njihovi prijepisi svjedoče o kaligafskom umijeću *scriptora* i obrazovanosti kancelara, o njihovom poznavanju gotice i humanistike, koje se ogleda i u razrješavanju najvećeg broja skraćenica iz originalnih dokumenata i pravilnom čitanju naziva i specifičnih termina. Građa iz XV stoljeća pisana je kurzivnom goticom i humanistikom. Nakon Luksijinog gotičkog kurziva, iza 1456. g. pojavljuje se najstariji kotorski rukopis s humanističkim kurzivom, koji pripada notaru *Franciscusu Theotiniju* (Antović, 2004, 288; Bakić, 2009, 594).

54 »Les notaires, qui avaient eux-mêmes reçu une solide formation théologique, remplacèrent alors les hommes d'Église lorsqu'il s'agit de recueillir les dernières volontés des testateurs. En règle générale, les actes présentaient une grande uniformité, puisque le testateur appliquait les recommandations du notaire qui respectait lui-même une procédure précise et codifiée« (Jude de Larivière, 2002, 2, 19).

55 Pisac i pjesnik; rođen u Padovi 1496., umro je u Panaretti, kod Firence, 1576. g. Služio je dvorovima Ferrare, Pesara i Urbina. Pisao je viteške traktate, poetske sastave u čast Tullie Aragonske – *Egloghe* (1550.), kao i stihove koji podržavaju Horacijevu *Epistola ad Pisones*. Polemisao je s Vergeriom u odbrani katoličanstva; *Vergeriane* (1550.). U ovome djelu obraćao se doktoru Marcu iz Kopra, sinu Stefanovog brata Jacopa. Napisao je i *Mentite Ochiniane* i *Lettere catholicae*.

56 U razdoblju od 1421. do 1442. g. četiri su barska sveštenika bili kancelari na Mljetu. Šimun Domazijan, notar iz Bara, prepisao je i kaligrafisao 1468. godine *Statuta et ordinationes capituli ecclesiae cathedralis Drivastensis* goticom i humanističkom minuskulom. »*Hieronimus Proculianus de Antibarano cancellarius Ragusii*« pominje se u izvorima od 1523. do 1526. g., dok je Antun Prokulijan, apologet kancelarskog umijeća, od 1557. godine bio splitski, a od 1564. šibenski kancelar. On je 1567. g. u *Oratione al clarissimo m. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor, et alla magnifica comunità di Spalato, detta da Antonio Proculiano cancelliere di essa comunità*, pisao: »*minori cancellieri scrivano i contratti privati, le deliberationi et i fatti pubblici i maggiori*«. Ivan Krstitelj Bianchi je 1572/73. ispisao najveći dio *Cattastico della Scuola di SS. Giorgio e Triffon della Nation Dalmata*. Viktor Besali, koji je kao kancelar službu obavljao u Dubrovniku, školovan je u Padovi. Proculianus Camilli Besali, poznat kao pisac poslanica, takođe je u Dubrovniku obavljao službu kancelara. Prošlost Duklje i analiza onovremenih političkih okolnosti karakterišu stvaralaštvo Mateja Izara iz Bara, koji je najvjerovatnije umro u Zadru. »*Matheus Izarus*«, povjerljiva osoba mletačke

U Kotoru su do uspostavljanja mletačkog suvereniteta, kao i u većini dalmatinskih gradova, bilježnici poticali iz različitih talijanskih regija; ponajviše iz Ankonitanske marke (Montelbaro, Osimo, Fermo, Esculo), ali su dolazili i iz Padove, Parme, Milana, Novare, Bologne ili Apulije, da bi zatim većinom stizali iz Venecije.

Najobrazovaniji notar i kancelar Kotora XV vijeka bio je *Juan de Luxia*. On je potpisan na ilustrovanom rukopisu komentara *Nicholasa de Lyra Postilla in Apocalipsim* iz 1438. g. Vrstan kaligraf, prepisivač knjiga sa inicijalima i ukrasima, koje su dostizale cijenu po 40 zlatnih dukata, *Luxia* je prepisao rukopise koji se nalaze u Bologni, Vatikanu i na Harvardu.⁵⁷ Došavši u Kotor kao sindik mletačke vlasti 1420., živio je 38 godina u Kotoru. Njegova najstarija sačuvana imbrevijatura u notarskoj knjizi nosi datum 24. mart 1431. g., a posljednja 7. jul 1458. g. (Fejić, 1980, 49). Povelja iz 1454. pominje njegovo ime u slovenskoj redakciji; »kanžilijer općine kotorske« bio je Živan Silvestrović od Luža iz Bnetak.⁵⁸

Životopis ovog notara, koji je u gotovo polovini kotorske notarske građe XV v. i najvećem dijelu prve knjige Biskupskog arhiva ostavio mnoštvo podataka o životu i radu ranih kotorskih notara, izuzetno je svjedočanstvo uticaja koje su ostvarili onovremeni proplamsaji humanizma. Nakon njegovog vremena nastupiće deterioracija rada kotorskog notarijata. Stoljeće kasnije, humanistička kultura u Kotoru, utemeljena i u djelatnosti notara, povezana je s obrazovanim nosiocima javne vlasti i službenicima gradske uprave. U gradu su neko vrijeme boravili Luigi da Riva i brat znamenitog Pietra Bemba – Giovanni Bembo, kotorski providur 1538/40. Na vijest o smrti svojeg »magistra«, nekad korčulanskog kancelara, *Ludovicusa Pontanusa*, kotorski pjesnik *Ludovico Paschale* je napisao pet soneta i pjesmu *In moret Ludovici*

vlade i diplomata posljednjih decenija XVI v., koji se uz brojne mletačke privilegije pominje i kao šibenski kancelar i zadarski notar, napustio je Bar zbog pada grada pod tursku vlast. Njegov je sačuvani rukopis *Dissertatio intorno le cose dell' Albania*, a napisao je i *Commentaria Illyrica*, djelo koje spominje istoričar Dinko Zavorović. Znakovito je Zavorovićevo srodstvo sa sinovcem Antuna Vrančića, kojeg je papi preporučivao Baranin Antun Prokulijan. Istoričar Ivan Lučić u predgovoru svojeg djela *De regno Dalmatiae et Croatiae* pominje Mateja Izara, navodeći da o njemu govori Zavorović, vjerovatno u djelu *De rebus Dalmaticis*. Lučić piše da njegova »[...] djela dosad nisam uspio vidjeti, na što sam htio upozoriti kako se ne bi činilo da što god prikrivam.« Reference na Izara u Zavoreovom djelu upravo govore o najznačajnijim momentima dukljanske istorije, zabilježenim i u *Ljetopisu Popa Dukljanina* (ICG, 1970, 267, 271; Ljubić, 1880, 209, 210–211; Čoralić, 2001, 26; Marković, 2006, 110–115; Stipišić, 2002, 291–292, 316).

57 Rukopisi koji se čuvaju u Bologni i Vatikanu nastali su 1435. i 1450. g. Manuskript iz 1444. g., koji se nalazi u biblioteci harvardskog univerziteta, sadrži tekst *Petrus Berchorius, Libellus naturalium de fide contra vanos et curiosos philosophos*, dok rukopis rađen 1457. za kotorskog kneza Giovannija Balbija sadrži kopiju *Katastika Župe Kotora*, iluminiranog predstavama sv. Tripuna, krilatog lava sv. Marka i grbom porodice Balbi (Kovijanić, Stjepčević, 2003, 37; Jovanović, 2009, 1).

58 Kad je kotorski knez i kapetan Alviz Bafo »pod lužom općenom« u Kotoru odlučivao o vlasništvu jednog mlina u dolini Crmnice, zapovijedio je da upisani »ugodaj« bude »pečaćen i potvrđen sa pečaću velikom gospodina svetoga Marka od njegova vladanja«; notar i kanžilijer općine kotorske bio je Živan Silvestrović (Zapisi, 1941, 240–241).

Pontani. Odražavajući duh humanističkog univerzalizma i renesanse osjećajnosti, Pasquale ga stihovima slavi kako je hvaljen u cijelom svijetu svojim spisima, koji nikada neće propasti:

*»Il mio Pontan, che coi lodati inchiostri
Ritratti in vive, et non caduche charte,
Del mondo ingombra ogni lontana parte ...«.*⁵⁹

ZAKLJUČAK

Razmatranjem raspoloživih dokumentarnih izvora i istoriografije stiču se pretpostavke za prevrednovanje postojećih saznanja u ovom važnom segmentu društvenog života urbaniteta. Antičke tradicije su kroz ulogu notarijata dobile novu snagu i mnogolikost. Djelotvorno građanstvo podstaklo je da obavljanje njihovih poslova bude praćeno »javnom vjerom« čija će forma i sadržina, po svojim talijanskim uzorima, prevazići prepreke koje su nametale stege prošlosti. Sastavljena po propisanim pravilima, ona je predstavljala uslov validnosti posla među subjektima u pravnom prometu, čijom se slobodnom voljom jedino mogla izmijeniti. Notari laici javljaju se i u najjužnijim gradovima znatno ranije nego što se u istoriografiji, usljed nedostatka izvornih dokumenata pretpostavljalo. Objavljeni izvori takođe pružaju podatke o znatno većem broju notara, kancelara, vicekancelara i pisara u funkciji različitih institucija, nego što se to navodi u istoriografiji, koja je često inercijom preuzimala starije tvrdnje. Prikaz notarske djelatnosti u srednjovjekovnom Kotoru prati razvoj i uticaj ovog zvanja u različitim sferama društvene organizacije, zaključno sa početkom XVI v. Sačuvani podaci omogućuju mnogo opširniju analizu. U Budvi je prikazan način regulacije rada bilježnika u sistemu gradske vlasti i administracije, dok su u Baru i Ulcinju, usljed nedovoljnosti izvornih podataka zbog nesačuvanosti arhivalija, pobrojana sva poznata pominjanja i podaci o njihovom radu, koji pomažu stvaranju slike o njihovoj funkciji i ulozi u javnom životu. Uz veću ili manju interakciju sa sredinom u kojoj su boravili, ovi su kulturni medijatori ponekad trajno ostajali u svojim novim prebivalištima. Iskustva »*artis notariae*« su se kroz nastojanja njenih nosilaca, recipirala u individualizovani svijet komune, osposobljavajući ga širinom svoje, ponajprije kasnoantičke kulturne ukorijenjenosti, za nove i krepnije korake. Potirući stagnantnost manjih sredina, međuuticaji koji su podsticani u različitim sferama društvenog života očituju duboku utemeljenost gradova Crnogorskog primorja u civilizacijske tekovine evropsko-mediteranskog nasljeđa. Dok je duhovni život »grafičke oligokratije« obogaćivao samosvojnost novih sredina, njena komunikacijska povezanost s većim gradovima i talijanskim

⁵⁹ Razmatranje o pretpostavljenom identitetu humaniste Lodovica da Ponte kao pjesnika i pisca istorije Italije i Britanije v. u: Kovijanić, Stjepčević, 2003, 50, 55–58, 60–61.

univerzitetima, iz kojih je donosila stečena znanja, dala je nove pulsacije kulturnim interesovanjima, stvaralačkoj invenciji i autonomnoj regulaciji života ovih drevnih gradova.

I NOTARIATI DEI COMUNI MEDIEVALI DEL LITORALE MONTENEGRINO
(RIFLESSI DELLA TRADIZIONE ANTICA, DELL'AUTONOMIA MUNICIPALE
E DELL'UNIVERSALISMO UMANISTICO)

Savo MARKOVIĆ

Barska plovidba AD Bar, ME-85000 Bar, Obala 13. Jula bb

e-mail: markovics@t-com.me

RIASSUNTO

Considerando disponibili fonti documentarie e storiografia si creano i presupposti per la prevalorizzazione delle conoscenze finora esistenti in quest'importante segmento della vita sociale urbana. Tramite il ruolo del notariato, le antiche tradizioni riceverono una nuova e molteplice forza. Cittadini attivi destavano che lo svolgimento delle sue attività fosse seguito dall'atto pubblico degno di fede, le cui forma e contenuto, poggiati sui loro modelli italiani, avrebbero superato gli ostacoli imposti dai freni del passato. Composto secondo le norme prescritte, un tale atto notarile rappresentò la condizione della validità dell'affare tra i soggetti della circolazione giuridica, dalla cui volontà libera poteva essere cambiato. I notai laici apparvero anche nelle città più meridionali molto prima di quanto, a causa della mancanza dei documenti originali, si supponesse nella storiografia. Le fonti pubblicate forniscono altrettanto i dati di un numero alquanto più grande di notai, cancellieri, vicecancellieri e scrivani in funzione di varie istituzioni rispetto di quanto si era riportato nella storiografia, che, molto spesso per inerzia, accettava le asserzioni più vecchie. La rappresentazione dell'attività notarile nella Cattaro medievale segue lo sviluppo e l'influenza di questa professione nelle varie sfere dell'organizzazione sociale, entro l'inizio del XVI sec. I dati preservati consentono un'analisi più ampia. A Budua è presentato il regolamento dell'incarico del notaio nell'ambito del sistema del governo e dell'amministrazione civica, mentre ad Antivari e Dulcigno, in seguito alla carenza dei dati originali causata dalla distruzione degli archivi locali, sono enumerate le menzioni e dati sul lavoro dei notai, che oggi contribuiscono a costruire il quadro della loro funzione e il ruolo nella vita pubblica. Con la maggior o minor interazione con l'ambiente in cui dimorarono, questi mediatori culturali alle volte rimanevano nelle loro nuove città più a lungo. Le esperienze »artis notariae« tramite l'impegno dei loro portatori furono recepite nel mondo individuato dei comuni, abilitandolo con l'ampiezza innazitutto della sua

radicata cultura tardoantica, per i passi nuovi e più agevoli. Annullando lo stagnamento dei centri più piccoli, i reciproci influssi che venivano indotti nelle varie sfere della vita pubblica rivelano un basamento profondo delle città del litorale montenegrino nell'eredità della civiltà del patrimonio euro-mediterraneo. Mentre la vita spirituale della »oligocrazia grafica« arricchiva particolarismo dei nuovi ambienti, il suo collegamento comunicativo con maggiori città e con le università italiane, dai quali portava le conoscenze acquisite, fornì nuove pulsazioni agli interessi culturali, all' invenzione creativa e alla regolazione autonoma di queste città vetuste.

Parole chiave: il litorale montenegrino, notariato, notaio, cancelliere, statuto, archivio, documento

IZVORI I LITERATURA

ASV. CX – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Consiglio dei Dieci (CX).

Čoralić, L., Karbić, D. (2009): Epistolae et communicationes rectorum Dalmatiae et Albaniae Venetae. Epistolae et communicationes rectorum Antibarensium, Dulciensium, Buduensium et Castri Novi. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (MSHSM), 55, 1. Zagreb, HAZU.

Farlati, D. (1817): Illyricum sacrum. Vol. VII. Venetiis, Apud Sebastianum Coleti.

IAK. SN – Istorijski arhiv Kotor (IAK), Sudsko-notarski spisi (SN).

Kukuljević Sakeinski, I. (1859): Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Odnosaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom, 1496–1533, knj. V. Zagreb, Tiskom Dra. Ljudevita Gaja.

Ljubić, Š. (1880): Commissiones et relationes Venetae. MSHSM, XI, 3. Zagreb, JAZU.

Ljubić, Š. (1890): Listine o odnosajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. MSHSM, knj. IX. Zagreb, JAZU.

Mayer, A. (1951): Monumenta Catarensia. Liber notariorum Catarensium I., ab anno 1326–1335. Vol. I. Zagreb, JAZU - CANU.

Thallóczy, L., Jireček, C., Sufflay, E. (1913): Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. I. Vindobonae, Typis Adolphi Holzhausen.

Thallóczy, L., Jireček, C., Sufflay, E. (1918): Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. II. Vindobonae, Typis Adolphi Holzhausen.

Valentini, J. (1968): Acta Albaniae Veneta, saeculorum XIV et XV. Tomus VII. Palermo - Napoli - Roma - Venezia - München, Giuseppe Tosini.

Zapisi (1941): Istorijaska građa, XIV, 25.

- Antonović, M. (2003):** Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku. Beograd, Istorijski institut.
- Antović, J. (2004):** Fondovi i zbirke crkvenih arhiva i biblioteka u Crnoj Gori. U: Baier, H., Pejović, S. (ur.): Church archives & libraries. Kotor, Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora (CDK) Notar, 287–322.
- Bakić, M. (2009):** Stari arhivi na Crnogorskom primorju. U: Čoralić, L. (ur.): Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Matica hrvatska, 593–610.
- Belan, A. (2004):** Biskupski arhiv Kotor. U: Baier, H., Pejović, S. (ur.): Church archives & libraries. Kotor, CDK Notar, 137–144.
- Blehova Čelebić, L. (2006):** Hrišćanstvo u Boki 1200–1500, Kotorski distrikt. Podgorica, Pobjeda - Narodni muzej Crne Gore - Istorijski institut Crne Gore.
- Bogojević-Gluščević, N. (1998):** Negotium i instrumentum u gradovima na jadranskoj obali u XIV vijeku. Istorijski zapisi, 71, 1–2. Podgorica, 115–126.
- Bogojević-Gluščević, N. (2007):** Porijeklo i ustanovljenje notarske službe u srednjovjekovnim istočnojadranskim gradovima. Boka (zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti), 2007, 27. Herceg-Novi, 7–15.
- Bratulić, J. (2009):** Javno bilježništvo u Hrvatskoj do 19. stoljeća. Javni bilježnik, 13, 31. Zagreb, 19–24.
- Bujuklić, Ž. (1988):** Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune. Nikšić, Istorijski arhiv Budva - NIO Univerzitetstva riječ Nikšić.
- Čoralić, L. (2001):** U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima. Zagreb, Golden marketing.
- Čoralić, L. (2007):** Staleški raskol – tragom građe o društvenim sukobima u Baru u prvoj polovici XVI. stoljeća. Povijesni prilozi, 26, 32. Zagreb, 63–91.
- Fejić, N. (1980):** Kotorska kancelarija u srednjem veku. Istorijski časopis, 1980, 27. Beograd, 5–62.
- Judde de Larivière, C. (2002):** Procédures, enjeux et fonctions du testament à Venise aux confins du Moyen Âge et des Temps modernes. Le cas du patriciat marchand. Le Moyen Age, 3, CVIII, 527–563. <http://www.cairn.info/revue-le-moyen-age-2002-3-page-527.htm> (22. 4. 2010).
- ICG (1970):** Istorija Crne Gore, II/2. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore.
- Jovanović, N. (2009):** Hrvatski humanisti (i humanisti u Hrvatskoj) kao pisari. Digitalizacija hrvatskih latinista. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za klasičnu filologiju. 5 siječnja 2009. <http://www.ffzg.hr/klafil/dokuwiki/doku.php/z:humanisti-pisari#hrvatski-humanisti-i-humanisti-u-hrvatskoj-kao-pisari> (8. 3. 2010).
- Jireček, K. (1962):** Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka. Beograd, SANU.

- Kovijanić, R., Stjepčević, I. (2003):** Kulturni život staroga Kotora (XIV–XVIII vijek). Perast - Gospa od Škrpjela, Hrvatska gospodarska komora (Predstavništvo za CG) - Kulturno zavičajno društvo Napredak (Gornja Lastva).
- Marković, S. (2006):** Studia Antibarensia. Perast - Gospa od Škrpjela.
- Marković, S. (2007):** Lo statuto di Antivari (sec. XIV). Studi Veneziani, n.s. LIV. Pisa - Roma, 239–278.
- Matijević-Sokol, M. (1983):** Uspostava mletačke vlasti u Kotoru 1420. godine (na osnovi kotorskih notarskih isprava). Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 12. Zagreb, 9–20.
- Milošević, M. (2008):** Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka. Podgorica, CID.
- Mitrović, K. (2007):** Trasumpti isprava u rukopisnoj knjizi Altari e chiese delle Bocche di Cattaro Istorijskog arhiva Kotor. Boka, 2007, 27. Herceg-Novci, 17–34.
- Nikezić, N. (1995):** Miraz u kotorskom pravu u prvoj polovini 14. vijeka. Istorijski zapisi, 68, 1. Podgorica, 1–47.
- Pertusi, A. (1973):** Per la storia di Dulcigno nei secoli XIV–XV e dei suoi statuti cittadini. Studi Veneziani, XV. Firenze, 213–271.
- Raukar, T. (1997):** Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje. Zagreb, Školska knjiga - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
- Schmitt, O. J. (2001):** Das venezianische Albanien (1392–1479). München, Südost-Institut - R. Oldenbourg Verlag München.
- Stipišić, J. (2002):** Regesta pergamena iz zbirke obitelji Fanfogna Garagnin u muzeju grada Trogira. Dio prvi: Isprave XIII., XIV. i XV. stoljeća. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, vol. 20. Zagreb, 289–321.
- Šufflay, M. (1924):** Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters. Wien - Leipzig, Akademie der Wissenschaften in Wien - Hölder - Pichler - Tempsky A.-G.
- Valentini, G. (1973):** Dell'amministrazione veneta in Albania. U: Pertusi, A. (ur.): Venezia e il Levante fino al secolo XV. Vol. I, Parte II. Firenze - Venezia, Fondazione Giorgio Cini - Centro di cultura e civiltà - Leo S. Olschki editore, 843–907.
- Vučković, N. (1965):** Budvanski anali Krsta Ivanovića. Istorijski zapisi, 18, 22–4. Titograd, 623–652.
- Zeno, A. (1785):** Lettere di Apostolo Zeno, cittadino veneziano. Seconda edizione. Vol. IV. Venezia, Appresso Francesco Sansoni.